

פרק א

מאימתי קורין

נושאים:

זמני קריאת שמע של שחרית וערבית (א, ב) | תנוחה
הראויה בשעת קריאת שמע (ג) | ברכות קריאת שמע
(ד) | הזכרת יציאת מצרים בקריאת שמע של ערבית (ה)

מסכת ברכות

פרק א

א. מאימתי קורין את שמע בערבית. משעה שהכהנים נכנסים לאכל בתרומתן, עד סוף האשמורה הראשונה, דברי רבי אליעזר. וחכמים אומרים, עד חצות. רבן גמליאל אומר,

כב, ז) וְכֵן הַשֶּׁמֶשׁ וְטָהַר וְאַחַר יֹאכַל מִן הַקֶּדְשִׁים, בִּיאַת שְׁמֹשׁוֹ מֵעַכְבְּתוֹ מְלֹאכֵל בְּתְרוּמָה, וְאִין כִּפְרָתוֹ מֵעַכְבְּתוֹ מְלֹאכֵל בְּתְרוּמָה וְכוּ': עַד סוֹף הָאֲשָׁמוּרָה הָרִאשׁוֹנָה. שְׁלִישׁ הָרִאשׁוֹן שֶׁל לַיְלָה, שֶׁהַלַּיְלָה נִחְלַק לְשִׁלֹּשׁ מִשְׁמֵרוֹת. וּמִשָּׁם וְאֵילָף לֹא מִקְרִי תוֹ זְמַן קְרִיאַת שְׁמַע דְּשִׁכְבָּה, וְלֹא קְרִינָא בֵּיהּ בְּשִׁכְבָּךְ. וּמִקְמֵי צֵאת הַכּוֹכָבִים נִמֵּי יִמָּא הוּא וְלֹא זְמַן שְׁכִיבָה. וְהַמְקַדְּמִים וְקוֹרִים קְרִיאַת שְׁמַע שֶׁל עֶרְבִית מִבְּעוֹד יוֹם, סוֹמְכִים אֶהָא דְרַבִּי יְהוּדָה דְאָמַר לְקַמְן בְּפֶרֶק תְּפִלַּת הַשַּׁחַר, תְּפִלַּת הַמְּנַחָה עַד פְּלַג הַמְּנַחָה, שֶׁהוּא שְׁעָה וַרְבִּיעַ קֶדֶם הַלַּיְלָה, וְקִימָא לִן דְּעַבְד כְּרַבִּי יְהוּדָה עֶבֶד, וּמֵיַד כְּשִׁכְלָה זְמַן הַמְּנַחָה מִתְחִיל זְמַן קְרִיאַת שְׁמַע שֶׁל עֶרְבִית:

המשנה המבוארת

פרק א

משנה א

המשנה דנה, מהו הזמן הראוי לקריאת שמע של ערבית. אגב דין קריאת שמע, נתבארו דינים נוספים הנוהגים בלילה, שמשך זמן קיומם זהה לזמן קריאת שמע של ערבית.

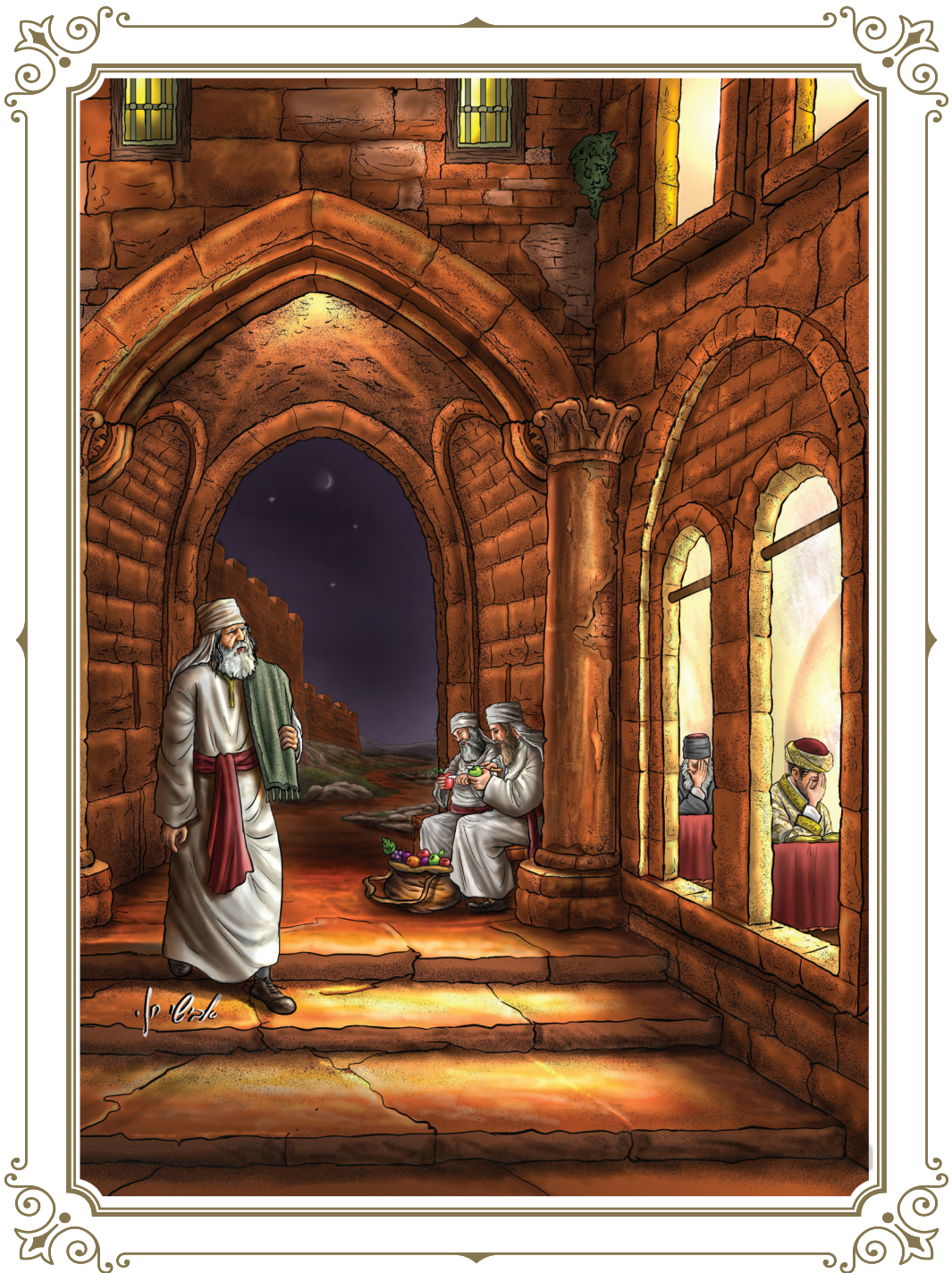
א. מאימתי קורין את שמע בערבית - ממותי מתחיל זמן קריאת שמע שחייב אדם לקרוא בערב, משעה שהכהנים שנטמאו באחת מהטומאות וטבלו נכנסים לאכל בתרומתן אחר שנטהרו מטומאתן, מותרים הם לאכול בתרומה משעת צאת הכוכבים של יום הטבילה, ומשעה זו ניתן לקרוא קריאת שמע של ערבית עד סוף האשמורה הראשונה - השליש הראשון של הלילה, דברי רבי אליעזר. וחכמים אומרים שזמן הקריאה נמשך עד חצות הלילה. רבן גמליאל חולק ואומר, שניתן לקרוא את שמע עד שייעלה

מבאר במשנתנו, שתחילת זמן קריאת שמע של ערבית הוא בשעת צאת הכוכבים, שבזמן זה היו הכהנים שטבלו באותו היום קודם השקיעה מותרים לאכול בתרומה.

בציור שלפנינו, נראה הכהן בשעת צאת הכוכבים חוזר אל העיר, לאחר שטבל קודם השקיעה במקוה הנמצא מחוץ לעיר, כפי שהיו מצוין בימיהם. במקביל, נראים הכהנים שכבר נטהרו אוכלים פירות תרומה. ובבית הכנסת, נראים המתפללים מתחילים את קריאת שמע של ערבית בשעה זו.

[תפארת ישראל אות ב ע"ז גמרא נדה סו ע"ב, וראה מסכת מקואות פ"ח משנה א]

מאימתי קורין את שמע בערבית, משעה שהפנהים נבנסים לאכל בתרומתן.

עד שיעלה עמוד השחר. דכל הלילה מקרי זמן שכיבה. והלכה כרבן גמליאל, שגם חכמים מודים לו, ולא אמרו עד חצות אלא כדי להרחיק את האדם מן העברה. ומיהו לכתחילה משהגיע עונת קריאת שמע של ערבית דמתניתין דהיגו מצאת הפוכבים, אסור לסעד וכל שפן לישן עד שיקרא קריאת שמע

עד שיעלה עמוד השחר. מעשה שבאו בניו מבית המשתה, אמרו לו, לא קרינו את שמע. אמר להם, אם לא עלה עמוד השחר, חיבין אתם לקרות. ולא זו בלבד, אלא כל מה שאמרו חכמים עד חצות, מצותן עד שיעלה עמוד השחר. הקטר חלבים ואברים, מצותן עד שיעלה עמוד השחר. וכל הנאכלין ליום אחד, מצותן עד

ויתפלל: מעשה שבאו בניו מבית המשתה. בני רבן גמליאל שמעיהו לרבנן דאמרי עד חצות, והכי קאמרי ליה, הא דפליגי רבנן עלך, דוקא קאמרי עד חצות ותו לא, ויחיד ורבים הלכה כרבים. או דילמא רבנן כוותך סבירא להו, והאי דקאמרי עד חצות, כדי להרחיק את האדם מן העברה. ואמר להו, רבנן כוותי סבירא להו, והאי דקאמרי עד חצות כדי להרחיק את האדם מן העברה וחיבים אתם לקרות: ולא זו בלבד. כולה מלתא דרבן גמליאל היא, דאמר לבניו: הקטר חלבים. של קרבנות: ואברים. של עלות תמיד של בין הערבים שגזרק דמו ביום, מצוה להעלות הנתחים כל הלילה, דכתיב (ויקרא ו, ב) היא העולה על מוקדה על המזבח כל הלילה עד הבקר: וכל הנאכלין ליום אחד. כגון תודה וחסאת ואשם וכיוצא בהם שהם נאכלים ליום ולילה, זמן אכילתן עד שיעלה עמוד השחר, והוא המביא לידי נותר:

המשנה המבוארת

עמוד השחר - שיתחיל להאיר היום מקרני השמש הראשונות. מעשה שבאו בניו של רבן גמליאל מבית המשתה [-סעודת נישואין], אמרו לו לרבן גמליאל אביהם, לא קרינו את קריאת שמע של ערבית, כיון שנמשכו בסעודתם עד אחר חצות. אמר להם אביהם, אף שעברה שעת חצות, אם עדיין לא עלה עמוד השחר, חיבין אתם לקרות לפי שזמנה עד עלות השחר, ועדיין לא עלה השחר. ולא זו בלבד - לא רק לעניין קריאת שמע שניתן לקיימה כל הלילה עשו חכמים סייג וקבעו לסיימה עד חצות אלא כל מה שאמרו חכמים לגבי מצוות שזמן קיומם בלילה שצריך לקיימן עד חצות, אין זה אלא גדר וסייג, ומן התורה מצותן עד שיעלה עמוד השחר - שאם לא קיים עד חצות, יכול לקיימם כל הלילה עד שיאיר היום. הקטר חלבים ואברים - הקרבנות ושריפתם של החלב והאימורים מן הקרבנות שצריך להקריבם על גבי המזבח, מצותן - ניתן לקיים את מצוות הקרבנות עד שיעלה עמוד השחר. וכן כל סוגי הקרבנות הנאכלין ליום אחד - שמותר לאכול את בשרם רק ביום שנשחטו בו ובלילה שלאחריו, זמן קיום מצותן מן התורה הוא עד

כדי להמחיש היטב את דברי התנאים במשנה (א-ג) לגבי זמני קריאת שמע של שחרית וערבית התלויים בזמני היום, מובאים בציור שלפנינו ארבעה מצבים הנראים בשמים במהלך היממה: עלות השחר, נץ החמה [-זריחה], שקיעת החמה, צאת הכוכבים.

משניות מבוארות

הנץ החמה: בזמן זה מתנוצץ ועולה גלגל החמה (השמש) מעל האופק וניתן לראות היטב את הנקודה הראשונה של גלגל השמש. זמן זה נקרא 'הנץ' החמה - מלשון הכתוב (שיר השירים ז, יג) 'הנצו הרימונים', משום הדמיון שיש בין תחילת צמיחת האילנות שבתחילה פורחים

ועושים נץ ואחר כך עושים פרי, שכן הוא בזריחת השמש תחילה אנו רואים את אור השמש המאיר את האופק קודם שהגלגל עצמו נראה. לפירוש זה, אין מדויק לקרוא לזמן זה 'נץ החמה' מפני אלא 'הנץ החמה', שהאות ה' הינה חלק מן המילה, כפי הנאמר 'הנצו הרימונים'.

[רבינו יונה ברכות ט ע"ב, ספר הערוך ערך 'נץ', לחם שמים ליעב"ץ]

ברכות פ"א מ"ב, מערכת לשון חכמים ע"ב, ר"ג, שו"ע או"ח סי' נח ס"א, ובבאור הלכה שם ד"ה כמ"ן]

עלות השחר: זמן זה הוא כאשר נראה אור מועט וחלוש על פני השמים הבוקע מתוך החושך, למרות שהשמש עצמה עדיין לא נראית, ועודנה מתחת לאופק, ולכן עדיין החושך שולט על פני הרקיע. זמן זה נקרא במשנתנו 'עמוד השחר', על שם שהאור המתנוצץ מן האופק עולה כמין עמוד.

[רא"ש ברכות פ"א סימן ט]

בעלות השחר מסתים הלילה ומתחיל היום, ומשעלה עמוד השחר אפשר מעיקר הדיון לקיים את כל המצוות שזמן קיומם הוא ביום, אולם כיון שקשה לזהות את נקודת התחלת עלות השחר, ויש אנשים שעלולים לטעות בכך, לכן כתחילה ממתנים לקיים את המצוות הנוהגות ביום רק משעהגוע 'הנץ החמה', או

סמוך להנץ החמה שאז נראית השמש במציאות לעיני כל.

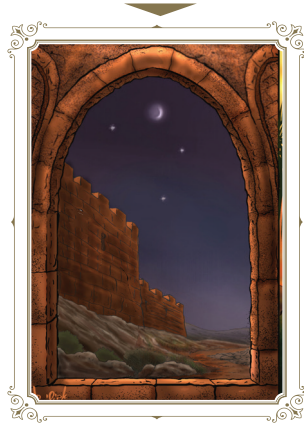
[גמרא מגילה ב ע"א, רש"י שם, מרדכי שם מהראב"ה, ספר חרדים על הירושלמי ברכות פ"א ה"א, שו"ת שאילת יעב"ץ סימן לה. וראה באבן עזרא בראשית א, ובפירושו לתהלים קלט, ט.]

צאת הכוכבים: אחר שהשמש שקעה לגמרי, ופני הרקיע השחירו מתחילים הכוכבים להיראות, הכוכבים עומדים ביקום בחלל השמים ומאירים תמיד, ומחמת שאורם חלש ביחס לאור השמש, הם אינם נראים כאשר השמש מאירה בארץ, ורק בלילה ניתן לראותם בתחילה רואים את הכוכבים שאורם רב יותר, ואחר כך את אלה שאורם מועט.

בצאת הכוכבים מסתיים היום ומתחיל הלילה, וניתן לקבוע זמן זה כאשר נראים ברקיע שלשה כוכבים בינוניים (לדעת מפרשים רבים, הכוכבים שמתחילים להראות מיד אחר השקיעה הם הבינוניים), כוכבים אלו הם סימן מובהק שהתחיל הלילה, והסתלק אור השמש לחלוטין.

המפרשים נחלקו האם צאת הכוכבים נקבעת לפי אדם רגיל הרואה שלשה כוכבים ברקיע, או דוקא לפי ראיית מומחים גדולים. לדעת רבינו תם (הנזכר לגבי שקיעת החמה בפיסקא הקודמת) אף זמן צאת הכוכבים משתנה ומתאחר, ויש המפרשים בשיטתו שזמן צאת

שקיעת החמה: לקראת סוף היום, גלגל החמה עובר ונכנס באיטיות מתחת לאופק, ונראה כאילו הגלגל שוקע במערב ונבלע ברקיע, ולאט לאט הולך ונעלם מן העין. בתהליך השקיעה פני הרקיע מאדמים ועד צאת הכוכבים משחירים.

נחלקו חכמינו מה הוא אורך הזמן מהשקיעה עד צאת הכוכבים, מחלוקת זו ידועה כמחלוקת **רבינו תם והגאונים**, לדעת רבינו תם שקיעת השמש (הנחלקת לשיטתו לשתי שקיעות) אורכת כשבעים ושתיים דקות, אולם לדעת הגאונים מהשקיעה עד צאת הכוכבים ישנם שלש עשרה וחצי דקות בלבד.

[תוספות שבת לה

ע"א ד"ה תרי, ספר הישר סי' רכא, שו"ת מהר"ם אלשקר סימן צו, שו"ע או"ח סי' רס"א ס"ב.]

הכוכבים הוא דוקא כאשר נראים שלשה כוכבים בצד המערבי.

[גמרא שבת לה ע"ב. רמב"ם הלכות שבת פ"ה ה"ד, בני יהושע שבת שם, הגר"ז בפסקי הסידור 'סדר הכנסת שבת', תשובת גינת ורדים בשו"ת מהר"ף סימן מו, שו"ת חתם סופר או"ח סימן פ.]

מְצוֹתָן עַד שִׁיעוּלָהּ עֲמוּד הַשָּׁחַר.

אם בן למה אמרו חכמים עד חצות. בקריאת שמע ובאכילת קדשים, אבל בהקטר חלבים ואברים לא אמרו בו חכמים עד חצות כלל, ולא נקט ליה הכא אלא להודיע שכל דבר שמצותו בלילה כשר כל הלילה: גדי להרחיק את האדם מן העבירה. שלא יבוא לאכלן אחר שייעלה עמוד השחר ויתחייב כרת, וכן

שייעלה עמוד השחר. אם בן, למה אמרו חכמים עד חצות, כדי להרחיק את האדם מן העבירה:

ב. מאימתי קורין את שמע בשחרית. משיביר בין תכלת ללבן. רבי אליעזר אומר, בין תכלת לברתי. וגומרה עד הנץ החמה. רבי יהושע אומר, עד שלש שעות, שכן

בקריאת שמע שלא יאמר עדין יש לי שהות ותעבר עונתה:

ב. בין תכלת ללבן. בין חוטי תכלת לחוטי לבן שבציצית. פרוש אחר, גיזת צמר שצבעה תכלת, ויש בה מקומות שלא נקלט הצבע יפה ונשאר לבן: בין תכלת לברתי. צבע התכלת קרוב לגון של כרתי, כרישין שקורין פרוש בלע"ז: עד שלש שעות. ביום, עד סוף שעה שלישית שהוא רביע היום בזמן שהימים והלילות שוים. ולעולם זמן קריאת שמע הוא עד רביע היום, בין שהימים ארבים בין קצרים. וכן הא דתנן לקמן (פרק ד משנה א) תפלת השחר עד ארבע שעות ביום, הינו עד שליש היום. וארבע שעות דנקט, לפי ששליש היום הוא ארבע שעות בזמן שהימים והלילות שוין. וכל מקום שנזכר במשנה כך וכך שעות ביום, על דרך זה אתה צריך לחשב ולדון. זו הבנתי מפרושי הרמב"ם ונתקבל לי. וטעמא דרבי יהושע דאמר עד שלש שעות ביום, שכן דרך בני מלכים שאין עומדין ממטותן עד סוף שעה

המשנה המבוארת

שייעלה עמוד השחר. אם בן - שזמן קיומם כל הלילה למה אמרו חכמים על מצוות אלו שיש לקיימן רק עד חצות, כדי להרחיק את האדם מן העבירה - תיקנו חכמים להקדים את זמן קיום המצוה עד חצות, כדי שלא יתראש וידחה אותה עד שיעבור זמנה, ונמצא מבטל את המצוה:

משנה ב

אחר שנתבארו במשנה הקודמת זמני קריאת שמע של ערבית, מבאר משנתנו את זמני קריאת שמע של שחרית.

ב. מאימתי קורין את שמע בשחרית - ממתי מתחיל זמן קריאת שמע שחייב אדם לקרוא בבוקר משיביר - משיהיה ניתן להבחין באמצעות אור השמש בין חוטי תכלת לחוטי לבן שבציצית. רבי אליעזר אומר שזמן קריאת שמע מתחיל מאוחר יותר, בשעה שיהיה ניתן להבחין בין צבע תכלת לבין צבע ירוק של כרתי [-מין ירק הנקרא כרישין]. וגומרה - צריך הוא לסיים את קריאתה עד הנץ החמה - שמתחילה החמה לזרוח בראשי ההרים, והוא סוף זמן קריאתה. רבי יהושע אומר, שזמן קריאתה נמשך עד סוף שלש שעות מתחילת היום [-רביע היום] שכן,

משניות מבוארות

ישנם שני פירושים כביאור דברי המשנה 'משיביר בין תכלת ללבן'.

א: משעה שניתן להבחין בין תכלת ללבן, בחתיכת צמר שנצבעה בתכלת, ונשארו בה חלקים בצבע לבן שלא נצבעו כראוי. ב: משעה שניתן להבחין בין חוטי הציצית הצבועים בתכלת, לבין חוטי הציצית שצבעם לבן.

במרכז הציור שלפנינו, נראה בשעת בוקר מוקדמת אדם המתבונן בחתיכת צמר שנצבעה בתכלת, ומנסה להבחין בין החלק שנצבע כראוי בתכלת לבין החלק שלא נצבע כראוי, ונשאר צבעו לבן - כפירוש א. בחלקו של הציור המוקף בעיגול, ניתן לראות את ההבחנה בין תכלת ללבן בחוטי הציצית - כפירוש ב.

[גמרא ברכות ט ע"ב, רש"י שם ד"ה בין תכלת ללבן, והרמב"ם בפירוש משנתנינו].

לדעת רבי אליעזר, הסימן לכך שהגיע זמן קריאת שמע של שחרית, הוא כאשר ניתן להבחין אף בין צבע תכלת לצבע של הירק הנקרא כרתי, שצבעו ירוק. תכלת האמור במשנה, הוא צבע התכלת המופק מחלזונות התכלת, יש מפרשים שאף צבע החלזון עצמו דומה לצבע היוצא ממנו, והציור שלפנינו לפי שיטה זו.

בציור שלפנינו, נראים חלזונות ים (הנקראים גם 'ארגמן' - שמהם היו מייצרים את צבע התכלת בזמן חז"ל), מונחים על חבילות הכרתי. וקודם שעלה השחר לא ניתן להבחין כראוי בין שני הצבעים, הדומים זה לזה.

מאימתי קורין את שמע בשחרית, משיביר בין תכלת ללבן. רבי אליעזר אומר, בין תכלת לכהתי.

שְׁלִישִׁית. וְרַחֲמָנָא דְאָמַר וּבְקוּמָךְ, עַד שְׁעָה שְׁכַל בְּנֵי אָדָם עוֹמְדִים מִמִּטְתָן קָאָמַר, וְהִלְכָה כְּרַבִּי יְהוֹשֻׁעַ. וּמִיָּהוּ לְכַתְּחִלָּה צָרִיךְ לִכְנוֹן לְקִרְוֹת קְרִיאַת שְׁמַע עִם הַנֶּזֶק הַתְּמָה כְּמוֹ שֶׁהָיוּ הַנְּתִיקִים עוֹשִׂים: לֹא הִפְסִיד. כְּלוֹמַר לֹא הִפְסִיד מִלְּבָרַךְ לְפָנֶיהָ וּלְאַחֲרֶיהָ, אֲלֵא אֵף עַל פִּי שְׁעִבְרָה עוֹנֶתָה קוֹרָא וּמְבָרַךְ לְפָנֶיהָ וּלְאַחֲרֶיהָ: כְּאָדָם הַקּוֹרָא בַּתּוֹרָה. אֵף עַל פִּי שְׁלֹא יֵצֵא יָדֵי

דְּרָךְ בְּנֵי מַלְכִּים לְעִמּוּד בְּשִׁלְשׁ שְׁעוֹת. הַקּוֹרָא מִכָּאן וְאֵילָף לֹא הִפְסִיד, כְּאָדָם הַקּוֹרָא בַּתּוֹרָה:

בית שמאי אומרים, בפערב כל אדם יטו ויקראו, ובבבקר יעמדו, שנאמר (דברים ו, ז) ובשכבך ובקומך. ובית הלל אומרים, כל אדם קורא פדרבו, שנאמר (שם) ובלכתך בדרך. אם בן, למה נאמר ובשכבך ובקומך, בשעה שבני אדם שוכבים, ובשעה שבני אדם

חובת קריאת שמע בעונתה, יש לו קבול שְׁכַר כְּקוֹרָא בַּתּוֹרָה:

ג. וטו. על צדיהם, דכתיב בשכבך, דרך שכיבה: יעמדו. דכתיב ובקומך דרך קימה: פדרבו. בין בקימה בין בישיבה בין בשכיבה בין בהליכה:

המשנה המבוארת

דְּרָךְ בְּנֵי מַלְכִּים לְעִמּוּד בְּשִׁלְשׁ שְׁעוֹת - לקום משנתם בסוף שלש שעות, ועדיין זמן קימה הוא. הַקּוֹרָא קְרִיאַת שְׁמַע מִכָּאן וְאֵילָף - אחר זמן זה לא הִפְסִיד את ברכותיה, ומקבל שכר על קריאתו כְּאָדָם הַקּוֹרָא בַּתּוֹרָה:

משנה ג

להלן תבאר המשנה האם צריך לקרוא את קריאת שמע דוקא בעמידה ובשכיבה כלשון הכתוב "בשכבך ובקומך".

ג. בית שמאי אומרים, בקריאת שמע שפערב, כל אדם יטו - יישענו על צדס ויקראו את שמע בתנוחה זו הקרובה לשכיבה, ובקריאת שמע שבבבקר יעמדו כל משך הקריאה, שנאמר (דברים ז, ז) ובשכבך ובקומך - ומשמע דרך שכיבה ודרך קימה. ובית הלל אומרים בין בשחרית ובין בערבית כל אדם קורא פדרבו - בכל תנוחה שתזדמן לו: קימה, ישיבה, שכיבה והליכה שנאמר (שם) ובלכתך בדרך - ומשמע שיכול לקרוא כשהוא מהלך, אף שאינו עומד או שוכב. אם בן לדעת בית הלל למה נאמר ובשכבך ובקומך, אלא יש ללמוד מכך על זמני הקריאה: בערב בשעה שבני אדם שוכבים לישון, ובבוקר בשעה שבני אדם

מצינו שני פירושים בדעת בית שמאי במשנתנו. לשיטת רבינו עובדיה מברטנורא - יש לקרוא את קריאת שמע של ערבית כשהוא יושב ומטה את גופו לצד, כפי שנראה בצידו השמאלי של הציוור.

ולשיטת הרמב"ם - יש לקרוא את קריאת שמע של ערבית בשכיבה גמורה על צידו, כפי שנראה בצידו הימני של הציוור.